

С.І. Ткачук
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ЛЮДИНА ЯК ПРОДУКТ КУЛЬТУРНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ І КУЛЬТУРА ЯК ПРОДУКТ ЕВОЛЮЦІЇ

В статті розкривається суть терміну «культура», характеризується людина як продукт культурної еволюції та культура як продукт еволюції.

Ключові слова: людина, культура, продукт еволюції, природа, феномен.

Культура як зміст і певна характеристика життєдіяльності людини та суспільства багатогранна. Тому при розгляді її сутності, структури, специфіки можливі різні підходи. Як результат багатогранності культури існує велика кількість її визначень у філософії.

Сам термін “культура” (від лат. cultura - обробка, виховання, освіта) налічує сьогодні багато тлумачень. Загальним для них є і те, що під культурою на протипагу “натурі” (природі, природному) розуміють те, що створено людиною, штучно.

Раніше цей термін зустрічався тільки в словосполученнях, означаючи функцію чогось: вироблення правил поведінки, здобуття знань, удосконалення мови і т.п. У більшості лінгвістів не виникає сумніву, що своїм походженням слово “культура” забор`язане латинським словам *colo, colere* - (зрощувати, обробляти землю, займатися землеробством). *Cultus* - це землеробська праця.

Це поняття поширюється і на інші сфери людської діяльності, зокрема на виховання і навчання людини. У листах римського філософа Цицерона “Тускуланські бесіди” він пише “*cultura animi philosophi*” (культура духу є філософія). Пізніше слово “культура” все частіше починає вживатися як синонім освіченості, вихованості людини, і в цьому значенні воно увійшло у всі європейські мови, у тому числі і слов`янські. Проте на цьому еволюція

терміна “культура” не закінчується. У середні віки набирає поширення комплекс знань вказаного слова, згідно з яким культура стала асоціюватися з міським укладом життя, а пізніше в епоху Відродження, з удосконаленістю людини. У XVIII ст. слово “культура” набуває самостійного наукового значення.

Як людське творіння культура перевершує природу, хоч її джерелом, матеріалом і місцем дії є природа. Діяльність людини не дається природою, хоч і пов'язана з тим, що природа дає сама собі. Природа людини, що розглядається без цієї розумової діяльності, обмежена тільки здібностями чуттєвого сприйняття і інстинктами або ж розглядається в стані запліднення та недорозвинутості.

Людина перетворює і добудовує природу. Культура - це формування і творчість. Протиставлення “природа і людина” не має виняткового змісту, так як людина в визначній мірі є природа, хоч і не тільки природа. Не було й нема чистої природної людини, за словами П.А. Флоренського.

Протилежністю культурної людини є зовсім не природна людина, а варвар. Ніякої природної людини не існує. Є лише людина варвар. Від початків до кінця історії, є й буде тільки “людина культурна”, тобто “людина, творець”.

Однак, оволодіння зовнішньою природою само по собі ще не є культурою, хоч це одна з її умов. Опанування природи означає оволодіння не тільки зовнішньою, а й внутрішньою, тобто людською природою, на що здатна тільки людина. З цієї точки зору культуролог А. де Бенуа дає означення культури: “Культура - це специфіка людської діяльності, те що характеризує людину як вид. Даремні пошуки людини культури, появу її на арені історії слід розглядати як феномен культури. Вона глибоким образом спряжена з сутністю людини, є частиною визначення людини”. Людина і культура нерозривні, подібно рослині і ґрунту, на якому вона росте.

Людина зробила перший крок до розриву з природою, почавши будувати на ній свій світ, світ культури, як подальший щабель у світовій еволюції. З другого боку, людина є єдине кільце між природою і культурою.

Культура - це природа. Яку "перетворює" людина стверджуючі засобом цього себе в якості людини, їх протиставлення завжди несе збитки гідності людини. Вона - єдина істота, здібна до неперервного новаторства.

Людина - унікальний творець історії, що надає їй змісту через регулярну зміну символів. Для людини, культура первинніша від природи, історія первинніша від біології. В літературі радянського часу протиріччя між природою і культурою вирішується через категорію діяльності. Багато вчених відмічають, що культура як феномен, стала можлива тільки завдяки здібності людини, як діяльності. Тоді культура - це результат всього людського життя.

Але такий тезис потребує критичної оцінки. Справа в тому, що розширене тлумачення діяльності як підоснови культури не дає можливості виявити специфіку культури як феномена. Чи можливо у цьому контексті співставити культуру і суспільство. І те і друге є продукт людської діяльності. Але ці феномени не тотожні.

Культура не може існувати без людини: він її створив. Що при цьому його надихало? Бажання затвердити себе у природі в якості господаря, здібне змінити обдаровання? Намагання перебудувати природу? Несвідома гра творчих сил, здібних безмежно розгортати свій потенціал? Як тільки виникає питання: ради чого? - людська активність виявляється зовсім не однаковою по власній націленості і джерелам.

Не всяка діяльність народжує культуру, а тільки та її частина, яка носить сакральний характер і пов'язана з відшукуванням змістів, що вичитуються в бутті. Щоб збагнути таємницю культури, необхідно вийти за її межі і відшукати критерії, які знаходяться поза нею. Людина далеко не завжди відповідає на питання призначеності буття і своєї особистої долі. Діяльність людини різноманітна, можна вказати на такі дії людини, які спряжені з

напруженим творчим актом, проривом у новий духовний простір, розкриттям змісту оточуючого. Це і є культура. Але є й такі артефакти, які не містять у собі сакрального змісту, не народжують горіння людського духу.

У людській діяльності багато що народжується вперше як виявлення змісту. Але багато служить процесу тиражування знайденого колись. Між краном і храмом - велика різниця. Храм - це ієрархічність буття, щось, що стоїть над людиною, над його людськими потребами.

На думку П.А.Флоренського не створення знарядь праці виступає в якості існування культури. І справа не в тому, що природа знарядь інша. Створення корисних для людини речей набуває сакральний, тобто культурний зміст, тільки тоді, коли знаряддя розглядається, як проекція позатворчих недр людської істоти, і все його власне емперічне буття - тіло, її духовне життя. Зміст палки, молота, насоса не розглядається безпосередньо. Творчість розуму виявляється у виробництві речей. Зміст яких не явний. Це виробництво символів, тобто створення культури.

Діяльність людини багатопланова. В одному випадку вона породжує культуру, а в другому дещо інше: форми соціальності, цивілізації і т. д. Далеко не завжди людська активність пов'язана з поривом в області духу. "Друга природа" включає в себе акти копіювання, відтворення. Людина, яка винайшла колесо, - творець культури. Робітник, який робить це колесо на конвейєрі - людина цивілізації.

Специфіка людини як продукту культурної еволюції є фокусом визначення своєрідності культури та її закономірної необхідності на шляхах здійснення універсального процесу еволюції природи.

Виявлення особливостей людини та способу її буття зобов'язує до розгляду цього феномена в системі універсуму. Як підкреслював Тейяр де Шарден, у процесі самопізнання людина не може цілісно осягнути ні себе поза людством, ні людства - поза життям, ані життя - поза універсумом.

Таке бачення з'ясовує той факт, що людина - не статичний центр Всесвіту, який виникає водночас і раптово. Людина - продукт складного,

досить тривалого еволюційного процесу, що не обмежився формуванням її як природної, біологічної істоти. Біологічні якості та закономірності людини як живої істоти є лише частиною того природного, що втілено в ній. За даними сьогоденної науки, людина є вищим синтезом усіх сил саморозвитку матерії у Всесвіті. В цьому розумінні вона - не тільки біологічна чи соціальна істота, а, до певної міри, і космічна. Ще В.І.Вернадський наголошував, що людина повинна розуміти те, що “вона не є випадкове, незалежне від довкілля - біосфери чи ноосфери - вільно діюче природне явище. Вона - неминучий вияв більшого природного процесу, який закономірно триває протягом щонайменше двох мільярдів років”. Таким чином, у людині вбачається вісь та вишина еволюції, в процесі якої антропогенез вінчає собою космо- та біогенез. Але це не означає закінчення еволюційного процесу. Адже з появою людини в системі універсуму з`являється нова світотворча сила, з котрої розпочинається новий етап еволюції.

Людина - продукт двох типів еволюції. За розгляду як представника ссавців та вищих приматів, її потрібно вважати продуктом біологічної еволюції. Однак людина більшою мірою і продукт еволюції культурної, бо ті культурна або суттєві ознаки, що відрізняють її від тварини, є результатом саме цього етапу еволюції.

Однак парадоксальність феномена людини проявляється вже на рівні її біологічного становлення у відхиленнях від загального механізму. Так, мінливість та спадковість, які належать до загальних законів універсального еволюціонізму, при формуванні людини принципово змінюються за змістом, набуваючи характеру “надорганізованих” процесів її розвитку, стаючи засобами формування культурної конституції людини.

Тільки у людини генетичні зміни в мозку та центральній нервовій системі привели до більш радикальних, ніж у тварин, змін поведінки. Розум - еволюційне досягнення саме людини, що дає їй докорінну перевагу над іншими тваринами. Людина - єдиний носій свідомості, котрий досяг ступеня

думки. З моменту переходу порога думки еволюційний розвиток її починає виходити за фізіологічні межі. Коли для перших представників гомінідів типовим є реалізація в життєдіяльності законів біогенезу, то вже Homo sapiens став тим шаблоном антропогенезу, де класичний механізм біогенезу, природного відбору починає “відмовляти” і перебудовується. Включається механізм культурної еволюції, який радикально змінює можливості людської істоти щодо пристосування: межа (щоб не сказати - прірва) між природним і людським буттям виявляється абсолютно чітко, розщеплюючи цілісність природи на субстанційно тотожні, але різко відмінні реалії за способом, типом та ритмами існування.

З переходом до виробничої діяльності по виготовленню штучних знарядь праці, до наслідування через передання знань необхідної для виживання інформації, до використання мови як засобу негенетичного кодування цієї інформації та спілкування, із освоєнням соціальних стосунків в організації свого існування людина включилася в нову стадію еволюції, де рушійними силами стали колективні творчі можливості людства, яке існує та розвивається засобами культури.

Людина як продукт цих стадій еволюційного процесу є “точкою перетину”, яка поєднує культуру та природу поза їх різноякісністю. Природа і є тією першоосновою, на якій розвинулася людина. Вона знаходиться не лише “поряд”, а становить саме її буття. У той же час культура - це існування буття в його людській специфіці яка виділяє людську істоту з безпосередньої тваринної залежності від природи. Саме завдяки культурній еволюції людина придбала і вдосконалила свої найхарактерніші риси та властивості пристосування і виживання в навколишньому світі. Творячи культуру, людина постійно спонукується на подальший саморозвиток, а також стає силою розвитку природи. Досягнувши в культурі опосередкованого опанування фундаментальними засадами свого існування, людина хоч і виробила засоби підпорядкування природно-необхідного своїм потребам, однак остаточно не вивільнилася від нього, не стала поза природою. Навпаки, як продукт

природи, що займає найвищий щабель у природній ієрархії завдяки володінню силою розуму в творенні свого буття та буття природи, людина ще тісніше пов'язана з природним універсумом мірою відповідальності за перетворення, які вона привносить у нього. Навіть поза усвідомленням своїх обов'язків як носія величезної творчої, але водночас і руйнівної сили, людина пов'язана з природою у своєму фізичному існуванні, що потребує гарантій стабільності та надійності у стихії природного середовища. Руйнуючи природу, людина зменшує свої життєві шанси. Біосфера може існувати без людини. Людина ж існувати без біосфери не здатна.

Таким чином, за всієї відмінності у формуванні культури як засади людського буття, постійно простежується необхідність співвідносити її з природою. Весь досвід історико-культурного буття людства свідчить, що культура не може розвиватися всупереч своїй субстанційній основі - природі. Але, з іншого боку, простежується, особливо у зв'язку з радикалізацією людського активного втручання у природні процеси, зворотна залежність. Олюднена природа дедалі більше потребує культурного ставлення. З кожним кроком у розвитку людських діяльних можливостей вона чимраз більше залежить від рівня розвитку культури, від її здатності до відповідної взаємодії з природними силами, від рівня свідомості і відповідальності людського ставлення до неї. Відповідно до цієї залежності якість взаємовідношення людини та природного універсуму стає показником рівня розвитку культури, її типологічних різновидів.

Література:

1. Гуревич П.С. Культурологія: Навч. посібник. – М., 1996. – 287 с.
2. Галенко С.П. Концептуальні основи політики освіти в Росії // Культура. – Цивілізація. – Освіта. – Твер, 1996. – 81 с.
3. Добриніна В. І. Актуальні проблеми культури ХХ століття, М., Знання, 1993 р.
4. Драч Г.В. Культурологія. Ростов-на-Дону, 1996. – 325 с.

5. Кнабе Г.С. Введення в загальну теорію культури. – М, 1994.
6. Кохановський. – Філософія: підручник для вищих навчальних закладів / Ростов на Дону: «Фенікс», 1998.
7. Навчальний курс з культурології. – Ростов-на-Дону, 1996
8. Фромм Е. Анатомія людської деструктивності. М., 1994
9. Ясперс К. Сенс і призначення історії М., 1991хнологічної культури